

Basybalyjy mongol sülsadyna türk diýmek dogrumy?

Category: Kitapcy, Psihologiya, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Basybalyjy mongol sülsadyna türk diýmek dogrumy? BASYBALYJY MONGOL SÜLSADYNA TÜRK DIÝMEK DOGRUMY?

Çingiz han taryha giren meşhur ýasalarynda (kanunlarynda) döwletiniň adynyň türk-mongol döwletidigini aýdýan haýsydyr bir söz ulanypdymy? Elbetde, ulanan ýeri ýok.

Mongollaryň basybalyjylykly hinterlandynyň merkezinde Hytaý yerleşýärdi. Emma taryhda «Hytaý-mongol» döwleti diýen adalga ýokdugyna garamazdan, soňky ýyllarda mongollaryň soňabaka türkileşendigi göz öňüne tutulyp, taryhyň uň gorkunç döwletine we liderine Türk-mongol döwleti diýmegini özi gödek ýalňyşlyk bolup garşymyza çykýar. Mongollaryň özbaşyna medeniýeti bolmandygy sebäpli basyp alan ýerleriniň medeniýetine siňip gidýärdiler.

Hytaýy basyp alanlaryndan soňam köp möçberde hytaýylaşypdyrlar, emma hytaýylar özlerine şeýlekin uly zyýan ýetiren wagşylar sürüsini hiç haçanam taryhlarynyň bir parçasы hökmünde garamandyrlar.

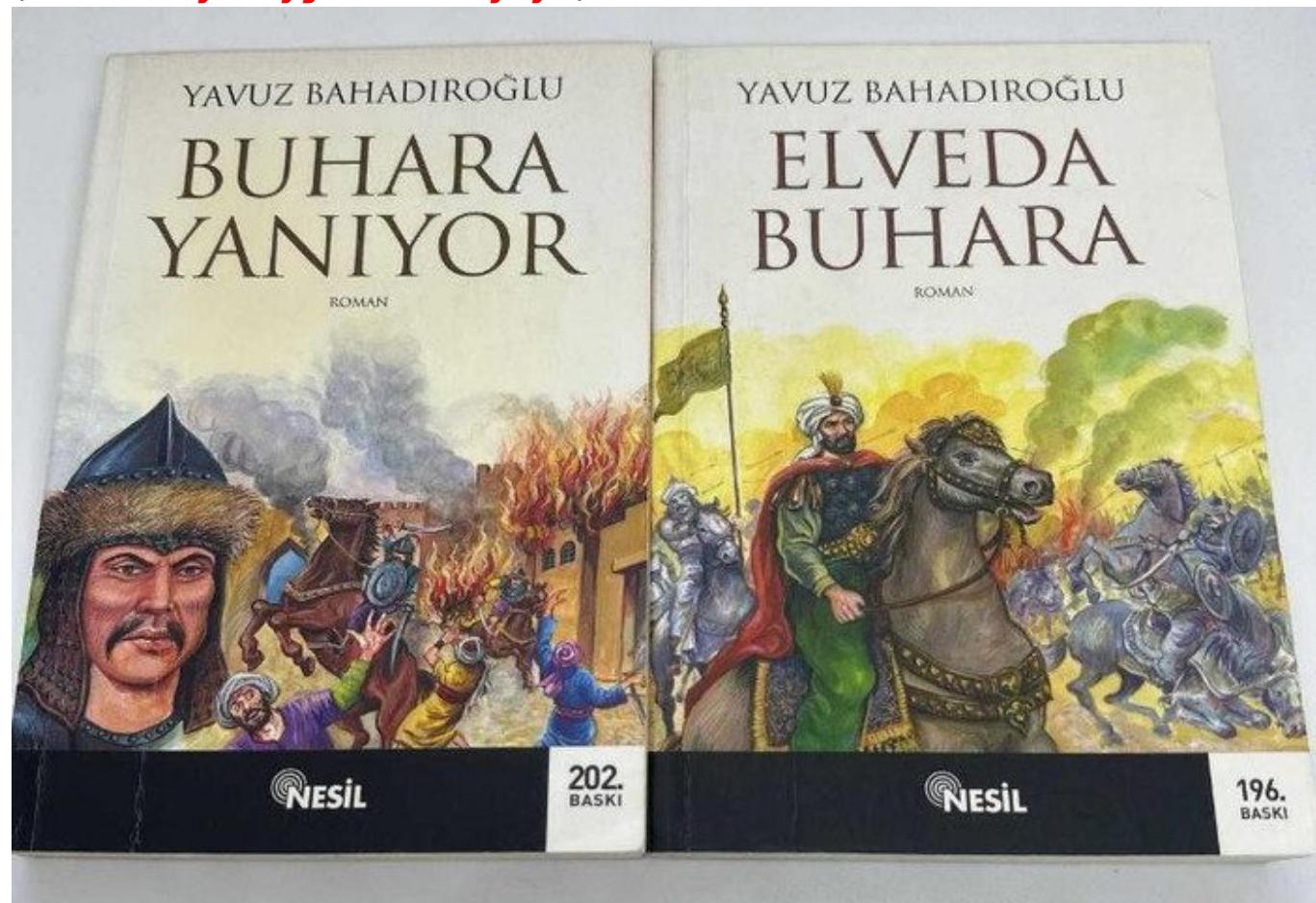
Üstesine taryhda bir zarbada türki halklary gyrgyna salan we iň ajaýyp türki şäherleri ýakyp-ýandyryp, tekizläp we ahyrynda tary-mar edenem mongol súlsatlaryndan başga ýogam bolsa, «türk-mongol» psihologiyasynyň düýp maksadyna göz ýetiräýmek kyn.

Mongol ordalary Türküstana, Hytaýa, Owganystana, Anadola uzaýan ümmülmez geografiki giňislikde basybalyjykly ýorişleri eden we taryhda iň wagşyýana gyrgencylyklary amala aşyran gözi ganly ganojaklar hökmünde ýatlanýar.

Atamälik Jüweýni bu ordanyň taryhymyzyň iň gadymy türki welaýatlaryndan Horasana ýetiren zyýanyny şu sözler bilen beýan edýär:

«*Bu iki sebit kyýamat-ahyra çenli öñki ilaternyň ondan bir bölegine-de ýetip bilmez. Hätzirki harabalar we weýran bolan jaýlar bu ýerde bolup geçen wakalara şayatlyk edýär*».

(«**Älemi eýeleýjiniň taryhy**»)

- **Buhara ýangyny, Samarkant betbagtçylygy, Horezm kyýamaty**

Bu adamhor sülsadyň ýykan şäherleriniň arasynda baý ylym we medeniýet ojagy bilen öňe saýlanan şäherlerimizden Buhara bardy.

Bu masgaraçylykly basybalyjylygy ýene Jüweýniden okalyň: «Çingiz han atyny uly metjidiň içine sürüp, mährabyň öñünde durdy. Ogly Tuly hem atyndan düşüp münbere çykdy. Säherdäki sazandalary metjidiň içine üýşürdiler. Metjidiň içinde şeraplar dolup-daşdy. Kurany-Kerimler atýataklarda at toýnaklarynyň aşagynda depgilendi».

(Ady agzalan kitaba seret).

Çingiz hanyň türki halklara eden wagşyýanalygy metjitleri başyna ýumurmak bilen çäklenmändi. Horasan şäherini oda berip, türkleri diriligine ýakypdy:

«Şäheri oda berdi. Şäheriň jaýlary agaç bolansoň birnäge günlärp ýandy. Şäher daşardan atylan ýanyjy maddakar bilen lowlap duran tamdyra döndi. Kaňly kowmundan hiç kimi diri goýmadylar, 30 müñden gowrak adamy öldürdiler. Diri galanlaryň hemmesi gul edildi. Galan birkuç sany buharaly şeýle diýdi: geldiler, ýykdylar-ýumurdylar, ýakdylar-ýandyrdylar, öldürdiler, äkitdiler, gitdiler». **(Ady agzalan kitaba seret).**

Ahyrynda Türküstandaky üçünji esasy şäherimiz Samarkant bu wagşyýanalykdan paýyny alypdy. Ýene Jüweýniden okalyň:

«Mongollar şäheri gije-gündizläp taladylar. Halky aýal-erkek ýüz adamdan toparlara bölüp, şäheriň daşyndaky düzlükleré çykardylar. Gün batýança türkleriň ölüm güneşini söndürdiler. Müñlerçe türk(men) mongollaryň öldürme keýpiniň gurbany boldy». **(Ady agzalan kitaba seret).**

Mongollaryň ýakyp-ýumran sebitleriniň arasynda şübhesisiz ýürekleri daglanlarynyň başyny Horezm çekýär.

Bu sebit türkleriň Andalusydyr. Ibn Sina, Biruny, Ibnu'l-Hammar, Ebu Sehl el-Mesihi, Ebu Mansur es-Sealibi, Ibn Yrak ýaly alymlar horezm köşgünde syylanýan adamlar bolup, bu ýerleriň ylmynyň başyny çekipdiler.

Otraryň häkimi Gaýyr han Ynaljygyň buýrugy bilen bulagaýlyk döreden mongol delegasiýasynyň uçdantutma kellesiniň kesilmeginden soň Çingiz han 90 müň adamlyk goşunu bilen türkleriň üstüne cozdy.

Bu gyrgynçylyk barada Jüweýni şeýle ýazypdyr:
«Mongol atylary bukulp ýatan ýerlerinden çykyp, horezmlileriň üstüne okduryldy. Çopanstz goýun sürüsine cozan aç böriler kibi hemmesini öldürdiler. Mongollaryň gelendigini gören horezmliler galadan çykyp, olara garşy gorandylar. Agşama çenli ýüz müň adam ölüp, ýere serildi». (**Ady agzalan kitaba seret**).

Çingiz han bu ajaýyp ýurdy weýran edenden soň ogly Juçä bagışlapdyr. Negözel ýurt eýranly häkimleriň we mongol serkerdeleriniň at dabradýan öli topraklaryna öwrülipdir. Çingiz han ýene bir türk şäheri Gaznany-da wagşyýanalyk bilen tary-mar edipdir.

Beýleki türk şäherlerinden tapawutlylykda bu şäherde diňe senetkärleriň ýaşamagyna rugsat beripdir.

TÜRKMENISTANYŇ MILLI MEDENIÝET «MIRAS» MERKEZI
TÜRKMENBAŞY ADYNDAKY TÜRKMENISTAN MILLI
GOLÝAZMALAR INSTITUTY

ATAMÄLIK JÜWEÝNI

عطاملک جوینى

ÄLEM EÝELEÝJINIŇ
TARYHY
تاریخ جهانگشای جوینى

(MONGOL ÇOZUŞLARY)

I

Pars dilinden terjime eden we
çapa taýýarlan
Aýgözel Geldiyewa

AŞGABAT «MIRAS» 2005

- Mongollar haçparazlary heýjana salypdy

Mongollaryň yslam älemine we türklere ýetiren zyýany

haçparazlary artykmajy bilen begendiripdi.

Aýratynam Anadolyda emele gelen weýrançylyk yslam äleminiň doly ýok edilmegi taýdan Günbatar dünýäsinde täze umyt ýalkymalaryny döredipdi.

Şeýle haos şertlerinde-de türkler hususanam Balkan ýurtlarynda yslamyýeti yzygiderki ýaýmagyň hötdesinden gelmegin haçparazlary lapykeçlige uçradypdy.

Her şerde bir haýyr bardy. Samarkant, Buhara, Horezm ýaly ýerler weýran bolandoň, erenler-pirler Anadola we Balkanlara sary göç edipdiler.

Sary Saltyk, Hajy Bekdaş Weli ýaly şahsyýetler hem özler hemde ýetişdirenen şägirtleri bilen Balkanlaryň tiz wagtda yslamlaşmagyny üpjün etdi.

Günbatar türk-yslam äleminiň çağşamagyna garaşyp durka, türkler bu gezek alymlary bilen Günbataryň bir ujundan girip barýardylar.

Halyk Inaljyk halypyanyň aýtmagyna görä, soňky asyrlarda-da, haçparazlar mongollardan umydyny kesmändir. Hristofor Kolumbyň syáhaty-da şeýdip başlapdy.

Amerika materigine sary agyr ýolagylyk bilen dünýä taryhyny üýtgeden Hristofor Kolumbyň ahyrky maksady Beýtulmukaddesi (Ierusalimi) basyp alyp biljek uly goşun düzmekdi. Merhum taryhçimyz Halil Inaljyk Kolumbyň bu pikirini şeýle beýan edýär:

«Hristofor Kolumbyň Täze dünýäni açmagy bir tarapdan Ortaýer deñzinde Ispaniýa bilen Osmanlynyň arasyndaky göreş bilen baglanyşykly ýaly bolup görünýär. Kolumb «Gündeliginde» ony herekete geçiren hakyky pikiriň yslam dünýäsini ýeňseden urup, hristianlaryň Gündogardaky dosty mongol hany bilen goni aragatnaşyk açmakdygyny, Hindistan söwdasy ýola goýmak üçin Hind okeanyň deñiz ýolunu aşmakdygyny, Günbatar we Gündogar hristianlarynyň bileleşmegi bilen Beýtulmukaddesi (Ýerusalem) almakdygyny mälîm edýär».

Taryhçy Halil Inaljygyn aýtmagyna görä bolsa, Kolumbyň Beýtulmukaddesi mongol goşunlary bilen basyp alma meýilnamasynyň aňyrsyndaky niýet hem Kiçi Ermenistandaky nestury hristianlaryň Kubilaý hanyň ilçisi bilen ýola goýan

gatnaşygyna goldanýardy:

«Eýran mongollary Anadoly türkmenleriniň we mamlýuk sultanlarynyň baş duşmanydy. Mongollar haçparaz goşunlaryň hereket merkezi saýýan Kiçi Ermenistany (Çukurowa sebiti) howandarlygy astynda saklayárdylar. Mamlýuklara garşıy mongollar bilen ýewropa köşkleriniň arasynda ikitaraplaýyn ilçiler gatnaýardy. Argunyň (1284-1291) hristian-nestury ilçisi Rim papasy Nikola IV-e hanyň adyndan şeýle diýýärdi: «Han katolikler dünýäsi bilen dostlukda birleşmegi we Siriýadır Palestinany eýelemegi teklip edýär hem-de Ierusalimiň basyp alynmagy üçin ýaranlyk etmegiňizi isleýär». Mongollar bilen Günbatar hristian dünýäsiniň arasynda gatnaşyklar şondan soňam dowam edipdir.

Kolumba degişlidigi aýdylýan «Gündelikde» ol ispan hökümdarlary Izabella we Ferdinand «Grankanyň (Kubilaýyň) ýurduna deñiz ýolundan baryp ýetjekdigini, ol ýerdäki butparaz halky hristianlyga çagyraqdygyny» aýdýar». (Rim papasy pygamberimiziň jansyz bedenini ogurlatmak üçin Medinä 20 sany içaly pop ugradypdy – «Haber Türk» gazeti).

Hristofor Kolumb Kuba baryp ýetensoň İspaniýa ugradan ilkinji habarnamalarynda az wagtyň içinde Kubilaý bilen görüşmegi umyt edýändigini ýazypdyr. Emma Kolumbyň dünýä taryhyны düýpgöter üýtgedip taşlajak «Täze materigi açanlygyndan habary ýokdy.

Elkyssa, esasy gürrüñimize gaýdyp geler bolsak, Çingiz hanyň we onuň ordasynyň türk-yslam älemine ýetiren zyýany görnüp durka, belli-beterem Çingiz hanyň özi munuň baş inisiatory bolup çykyş edip durka, bu hapa ruhly warwar sülsady türk medeniýetiniň we taryhyň parçasyna öwürjek bolmak näderejede dogry? Türk medeniýetine we taryhyň munuň näme goşandy, näme peýdasy bar?

Mehmet MAZLUM ÇELİK.

@MMazlumcel

celikmehmedmazlum@gmail.com

Çarşenbe, 18.09.2024 ý. Taryhy makalalar